РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
050010, г.Алматы, ул.Жамбыла,25

Бәрінен де ақиқат қымбат!

Жас Алаш

www.zhasalash.kz

24 МАМЫР
БЕЙСЕНБІ
2018 жыл

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ГАЗЕТ ▪ ГАЗЕТ 1921 ЖЫЛҒЫ 21 НАУРЫЗДАН ШЫҒА БАСТАДЫ

№40 (16330)

«Мен қалай рухани жаңғырдым» 4-бетте

Әзімхан Кенесарин және «Сопы» операциясы 5-бетте

«Актриса боламын деп армандаған жоқпын» 6-бетте

Астананың бетпердесін жұлып кете жаздады 8-бетте

ӨЗ СӨЗІ

10 мамырға деп жоспарланған митингілер билікті біраз састырғаны рас. Отыздан астам адам тұтқынға алынып, соттал-ды, абақтыға жабылды.

Әміржан ҚОСАН, саясаткер

ХАЛЫҚ КӨШЕГЕ ШЫҒА МА, әлде билік митингіге рұқсат бере ме?

Қарап отырсақ, бүгінде қоғам мен билік бір тұйыққа, дәлірек айтсақ, митингілік тұйыққа тірелді.

Бұл тұйықтың заңнамалық себебі

КЕШЕГІ КҮННІҢ КҮРКІРІ

ӘКІМДІ ДЕ, ДЕПУТАТТЫ ДА ТЕК ПАРТИЯ ҰСЫНАДЫ

Оралхан ДӘУІТ

Астана

Осы аптада мәжіліс депутаттары «Қазақстан Республикасының сайлау туралы» заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын мақұлдады.

Әділет министрі Марат Бекетаев депутаттар ал-

Р.Смағұлұлының карикатурасы

САҒЫН СЫНБАСЫН, ЖАС ТҮЛЕК!

Жүректің түкпірінде тұрақтап қалар қимас сәттер көп емес. Соңғы қоңырау – сол санаулы мезеттің бірі. Әрбір түлек үшін бұл – ең бір әсерлі, ең бір ұмытылмас оқиға. Білім ұясының табалдырығынан тарыдай болып аттап, таудай болып түлеген олар енді ұстаздарымен, құрбы-құрдастарымен қоштасып, үлкен өмірге аяқ басады. Балалықтың бесігіндей болған алтын ұя құшағында олар сауат ашты, жазу-сызуды үйренді, дос тапты, алғашқы жетістіктеріне қол жеткізді, шын мәнісіндегі шуақты күндерді бастан өткерді. Енді, міне, осынау ғажайып ертегі елінен қанаттанып ұшатын кез келді. Ой-арман шексіз. Алда – сан тарау соқпақ, ұзақ жол. Соңғы қоңырау – өзірге беймәлім биіктіктерді бағындырудың бірінші баспалдағы ғана...

25 мамырда жер-жерде әдеттегідей

ПРОЦЕСС

Мәмбет ҚОЙГЕЛДИЕВ,
академик

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша департаментінің мұрағат қорында «Дело 703 по обвинению гр. Кенесарина Азимхана. Начато 14 августа 1933 г. в одном томе» аталатын тергеу ісі бар. Тергеу ісін жүргізген мемлекеттік қауіпсіздіктің кіші лейтенанты Жанахмедов. Жалпы операцияны басқарған түрде біржола жойылған не болмаса олар жабық қорлардағы жеті қабат сандықтарда сақтаулы, бұрынғы метрополиялық орталықтардың ендігі уақытта олардың жарыққа шығуына жол беруі қиялға жақын нәрсе.

Міне, сондай бүгінгі тарих ғылымында әлі де болса толық жауабын ала қоймаған мәселелердің бірі – патшалық жүйеден бергі уақыттағы отарлық тәртіптің ымырасыз қарсыластары мен олардың ұрпақтарына деген советтік биліктің қатынасы. Советтік билік, бұл ретте, өзін патшалық билікпен салыстырғанда мүлдем басқа, прогрессивті ұстанымда екендігін ылғи да мәлімдеп келгенімен, өмірлік тарихи фактілер шын мәнінде оның антиколониалдық күштерге байланысты патшалық өкімет ұстанымынан ұзап кете қоймағанын, белгілі дәрежеде бұл мәселеде сабақтас ұстанымда болып, тіптен ұлт-азаттық күштерді жоюда алдыңғысынан асып түскенін байқау қиынға түспейді. Биліктің осы мазмұндағы ұстанымда болғандығын Кенесары хан Қасымұлының немересі Әзімхан Ахметұлы Кенесаринге қатысты жүргізілген тергеу ісінен анық байқалады.

Әзімхан – Кенесары ханның Тайшық және Сыдық есімді ұлдарынан легаттардың қатарында Әзімхан Кенесарин де болады. Съезде ол ұлттық-демократиялық ұстанымдағы Алаш партиясын құру туралы шешімге дауыс береді.

Әулиеата уездік қазақ комитетінің төрағасы қызметінде өңірдің саяси өміріндегі өзгерістерге белсенді түрде атсалысқан Әзімхан Кенесарин 1917 жылғы желтоқсанда Орынборда шақырылған екінші жалпықазақ съезіне қатынасып, съезд төрағасының орынбасарлығына сайланып, Алашорда үкіметін құру және болашақта Алаш автономиясын жариялау туралы шешім қабылдауына атсалысады. Осы жылы 2-5 тамыз күндері Ташкент қаласында болып өткен Түркістан аймағы қазақ-қырғыздарының жалпы жиналысына қатынасып, президиум төралқасына сайланған ол «Ресей федеративті-демократиялық парламенттік республика болуы тиіс», ал «қазақ-қырғыз облыстары национальды-территориалды федерация алсын» деген ұстанымда қабылданған қаулыны қолдап дауыс береді.

Осы ретте, 1917 жылғы желтоқсандағы екінші жалпықазақ съезінің қазақ тарихында түрлі саяси ұстанымымен танылған әулеттердің (Әбілқайыр хан, Абылай хан, Құнанбай қажы,

2. Қырғыз-қазақ халқының тарихына қатысты кітаби материалдар – 1.
3. Еңбек кітапшасы – 1,
4. профбилет – 338468,
5. паспорт № 187339.
6. Материалы к истории казахско-киргизского народа, 1925 г. автор М.Тынышбаев, 62 б.
7. Тағы да сол. «Ақтабан-Чубурунды», автор Тынышбаев, 17 б.
8. Тағы да сол. Подлог Ходжей. Автор Тынышбаев, 6 б.
9. Өлеңдер. Қазақ тілінде 21 б.
10. Өлеңдер. Қазақ тілінде 26 б.
11. Өлеңдер жазылған дәптер 1 б.

Осы ретте, айта кеткен артық емес, кезінде тәркіленген бұл материалдар Ә.Кенесаринның қызы Напуса Кенесаринаға қайтарылған.

Ә.Кенесариннің жеке кітап қорында қазақ тарихына қатысты материалдардың, сол сияқты М.Тынышбаевтың еңбектерінің болуы, әрине, кездейсоқ нәрсе емес. Біріншіден, Әзімхан Ахметұлының әкесі Ахмет Кенесарин тарихи тақырыпта еңбектер жазған білімді адам ретінде ұлы Әзімханның да тарихи танымының қалыптасуына ықпал жасағандығы байқалады. Екіншіден, Әзімхан Ахметұлы М.Тынышбаевпен өзара колхат бойынша босатылғаны туралы мәліметті тағы да келтіреді. Бұл, әрине, айыптау қорытындысын даярлауда есепке алынуға тиісті фактілер еді.

Ә.Кенесариннің тергеу ісінде тіркелген бұл жалғыз хаттама тергелушіге айтылатын мынадай сөздермен басталады: «Қойылған сұрауларға жауап беру барысында сіз контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы құрамында екендігіңізді жоққа шығарумен болдыңыз. Тергеу орнында сіздің контрреволюциялық қызметіңізге қатысты бұлтартпас айғақтар бар, сондықтан да ендігі уақытта қасарысуды доғарып, қойылған сауалдарға ашық көрсетулер беруді ұсынамыз».

Бұл белгілі бір мерзімге дейін тұтқынмен жүргізілген «сындыру» жұмысы аяқталған соң, оған қойылатын стандартты сауал-ұсыныс. Бұл тергеу ісінің жаңа кезеңі басталғандығын, яғни тергеудегі адамның, абақты ішіндегі адам жаны төзгісіз түрлі азапты қинаулардан соң, «осы азапты сәт аяқталса екен» деген тілекпен тергеуші даярлаған хаттамаға қол қоюға әзірлігін білдіретін жағдай.

Сол сияқты тұтқынның да жауабы «мен осы уақытқа дейін контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы құрамында болғанымды жасырып, тергеу ісін жаңылыс жолға салдым. Тергеушілер менің контрреволюциялық зиянкестік әрекетімді біржола әшкерелеген соң, ендігі уақытта қарсыласудың қисынсыз екендігіне көзім жетіп, тергеу ісіне ашық көрсетулер беру туралы шешім қабылдап отырмын» деген мазмұнда болып келеді. Бұл тергеу ісінің абсолютті бәріне болмаса да, басым бөлігіне тән жағдай.

Абақты қабырғасында өткен 1 ай 5 күннен соң, Әзімхан Ахметұлы да тергеуші сұрауына «мен 1921 жылдан бері контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымында мүше екенімді мойындаймын, бұл ұйымға мені Қоқан автономиясының бұрынғы төрағасы, бұрынғы уақытша үкімет мүшесі, инженер Тынышбаев Мұхаметжан тартты» деген мазмұндағы жауап бере бастайды.

Әзімхан Кенесарин
және «Сопы» операциясы

– Кальниг, оның серігі Костенкодан соң, белсенділік танытқан осы Жанахмедов. ОГПУ – НКВД органдары Қазақстанда репрессиялық шараларды басым түрде еврейлер мен орыстардан тұрған басшылық және офицерлер құрамы жүргізді деген пікір тудырмау үшін төменгі офицерлер қатарына бірлі-жарым қазақтарды да араластырып отырған. Ал шын мәнінде Қазақстан мен Орта Азиялық республикалардағы ВЧК – КГБ басшылығы мен офицерлер құрамы еуропалық ұлт өкілдерінен, әсіресе еврейлер мен орыстардан жасақталды. Ал жергілікті халыққа, оның басқарушы тобына қарсы белсенді репрессиялық шаралар жүргізілген 20-50 жж. ВЧК – КГБ бірінші басшылығында бірде-бір қазақ болған емес. Республикада репрессиялық шараларды жүргізген бұл органның советтік тарихындағы бірінші басшылығында екі-ақ қазақтың болғандығы байқалады. Олар Қазақстан КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті төрағасы қызметін атқарған Арстанбеков Әбубәкір Әбдрайымұлы (1960-1963) және Қамалиденов Зақаш Қамалиденұлы (1982-1986) еді.

Яғни Мәскеудегі Орталық Қазақстандағы ВЧК – КГБ басшылығына қазақ халқынан шыққан кадрларды қоюды қажет деп тапқан емес. Өз ретінде бұл органдардың Коммунистік партиямен тығыз бірлікте республикадағы билікті қолдарында ұстағанын еске алсақ, онда Совет өкіметі мен КПСС-тің Қазақстандағы

кейінгі ұлы Ахмет Кенесариннің ұлы. Ахмет сұлтанның бес ұлы және бір қызы болған: Исмайл, Ыбырай, Мұқан, Әзімхан, Шырынхан деген ұлдары және Қамаш деген қызы. Қызы Қамаш өзбектің ишанына ұзатылған.

Кенесары хан тұқымының ишандармен құдалық қатынасқа түсуі осы жағдайға байланысты болса керек. Тергеу материалдарында Әзімхан Ахметұлының сайрамдық ағайынды ишандар Ишанханов Насырхан және Ишанханов Гүлтөрехаммен жақындық байланысы бар екендігі айтылады.

Әзімхан Ахметұлының саяси қуғын-сүргінге ұшырау тарихын баяндауға

Шоқаевтар, Бірімжановтар т.б.) жаңа буын ұрпақтарының заман сұранысына лайық берген жауабындай болған басқосуы болғандығын ұмытуға болмайды. Олардың басын біріктірген ұлт басына төнген қауіп, яғни жердің қоныс аударып келушілер үлесіне кете бастауы, ұлттық мәдениет пен діннің күнсізденуі т.б.с.с. Соған байланысты ұлттық мемлекеттілік идеясы төңірегіне бірігу тарихи қажеттілікке айналғандығын олар жақсы түсінді.

Міне, осы 1917 жылғы жалпықазақ съездері арқылы күш біріктіру жолына түскен әулеттердің өкілдері артын ала

жылы да жақын қатынаста болған. Соған байланысты оның кітап қорынан М.Тынышбаевтың еңбектерінің табылуы сол қатынастың көрінісі болса керек.

Тұтқынның анкетасындағы кейбір мәліметтерді біз жоғарыда бердік. Оларды қайталамай-ақ, Ә.Кенесариннің өмір жолына қатысы бар деген бір-екі фактіге ғана тоқталайық. «Актар мен контрреволюциялық әскер, бандиттік және совет билігіне қарсы құрамалардағы қызметің» деген графадағы сұрауға «Ходжанов басқарған (сөз Сұлтанбек Қожанов туралы болып отыр – автор) к-р зиянкестік ұлтшылдар ұйымының мүшесі» деген жауап жазылған. Бұл, әрине, тергеуші тарапынан белгіленген факті. «Бұдан бұрын советтік билік тұсында қандай репрессиялық, сотқа, тұтқындалу актілеріне тартылдық» деген сұраудың тұсында «1930 жылы Шымкент қаласында ОГПУ-дың оперсекторымен 58/10 статья бойынша тұтқындалған, кепілдік хат бойынша босатылған» деген жазу бар.

Отбасының құрамы деген графадағы мәліметтерге қарағанда, Әзімхан Ахметұлының отбасы үлкен болған: жұбайы Зұхра Батыршаевна, 39 жаста, үй шаруасында, ұлы Натай 29-да, Мәскеу қаласында гидрогеология институтының студенті, ұлы Мұхамедхан 24 жаста, Әндіжан қаласындағы ерекше теміржол бөлімшесінде қызметте, ұлы Мәдиір 18 жаста, Мәскеу қаласында оқуда, ұлы Тәуке 12 жаста, Шымкент қ. мектепте оқуда, қызы Халида 26 жаста, Т

Тұтқынды өзара диалогқа тартқан тергеушінің сауалы да, сол сияқты оған тұтқынның берген жауабы да үйреншікті, стандартты мазмұнда болып келеді. Өйткені хаттама екі жақтың өзара табиғи диалогы нәтижесінде өмірге келген құжат емес, ол екеуара кездесулер барысында тергеушінің тұтқыннан алған мәліметтерге сүйене отырып құрастырған мәтіні. Тұтқыннан алған фактілерге тергеушінің берген (трактовкасы) түсіндіруі. Түсіндіру, әрине, шындықты анықтау, оған жету тұрғысынан емес, «қоғамда осы уақытқа дейін жасырын, құпия түрде советтік билікке қарсы әрекет жасап келген контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымын, оның жеке мүшелерін ашу, әшкерелеу» тұрғысынан жазылады. Одақтағы репрессия машинасының әрекет логикасы, міне, осы ұстанымға сүйенді. Оған қарсы келетін, оны тоқтата алатын күш мемлекеттік жүйеде жоқ-тын. Өйткені жүйеге мұндай дүлей күш оны құрушылардың болмысынан дарып, мемлекет басында отырған солардың қолдауына сүйенді, яғни оның тек солармен бірге ғана кетуі мүмкін еді.

Ә.Кенесариннің тергеуші сұрауларына берген көрсетуі, анығырақ айтқанда тергеушінің Ә.Кенесариннің атынан, оған тек қол қою үшін даярлаған хаттамасында Ә.Кенесариннің контрреволюциялық ұйымға келіп қосылуы және оның осы ұйым құрамында совет билігіне қарсы әрекеті мынадай мазмұнда баяндалады: шыққан әлеуметтік тегі тұрғысынан Кенесары ханның тұқымы болып келетін ол совет билігі орнаған 1917-1918 жж. дейін жиырма жыл бойы Әулие-Ата, қазіргі Мирзоян атындағы қалада полиция басқармасында тәрбиеден өтіп, оның аса сенімді қызметкері болғандықтан, коммунистік партияның басқаруымен орнаған советтік биліктің алғашқы күннен-ақ ымырасыз жауына айналады. Совет өкіметінің ұзақ өмір сүретініне сенген жоқ, Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш қайраткерлерімен, Мұстафа Шоқаев бастаған Қоқан автономиясын құрушылармен жеке таныс және жылы қатынаста болуы оның контрреволюциялық ұстанымын нығайта түседі. «Осы аталған және басқа ұлтшылдармен бірге Совет өкіметімен ашық түрде айқасқа түсіп, оны құлатып, орнына КСРО орыстарынан бөлек, буржуазиялық-ұлтшыл ұстанымындағы мұсылман мемлекетін құруға» күш салады [10].

Тергеушінің «Алашорда және Қоқан автономиясы үкіметтерімен қандай қатынаста болғандығы» жөнінде қойған сұрауына: «Алашорда үкіметінің құрылуына мен белсенді араластым, ал Алашорданы құрған съезге бұрын болыс басқарушысы болған Байзақов Мәуленқұл және Шоқаев Мұстафамен бірге Түркістан өлкесінен өкіл ретінде қатынасып, Алашорда үкіметінің құрылғандығын жария етуге дауыс бердім. Уақытша құрылған Қоқан автономиясы үкіметі құрамында болдым» [11], – деп жауап береді.

Бұл тарихи фактілерді тергеушінің Ә.Кенесариннің өз аузынан естуі де өбден мүмкін. Бірақ бұл арада бір жағдай бұрмалауға ұшыраған Ә.Кенесариннің Түркістан автономистерінің съезіне (Қоқандағы) қатысқандығы рас, дегенмен ол съезде сайланған Мұхтарият Кеңесі мен үкіметіне мүше болған емес. Тергеуші хаттамаға мүше болды деп істі қоюлата түсу үшін көрсеткен сияқты.

(Жалғасы бар)